

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

(Multi)kultúra - konzervatív olvasatban

[Egedy Gergely](#)

Claude Lévi-Strauss, a híres antropológus használta azt a hasonlatot, amely szerint valamennyien a saját kultúránk vonatán utazunk és minden vonat a maga által választott irányban halad.

Valóban túlzás nélkül állítható: az emberi társadalmak változásai nem írhatók le a kultúra kategóriái nélkül. Bár a kultúrát fogalmi síkon el lehet választani a társadalomtól, a kettő feltételezi egymást: kultúra nélkül nem lenne társadalom, sőt "emberi" lények sem lennének abban az értelemben, ahogyan ezt a szót általában használjuk.

Kultúra és közösség A konzervatív világszemléletben magától értetődő, hogy a közösségek életét és sorsát döntő mértékben határozza meg az előző nemzedékektől örökölt kultúra: a politikai és nemzeti alapon szervezett társadalmak számára mindig is a kultúra biztosította a meghatározó azonosulási kereteket. A konzervatívok által kulcsfontosságúnak tekintett tradíciók és intézmények egyaránt a kultúrára épülnek és attól elválaszthatatlanok. A hagyományok által közvetített kultúra pótolhatatlan ontológiai szerepet tölt be a közösségek fennmaradásában: az identitás alapjaként lehetővé teszi az önmeghatározást és a másoktól való elhatárolódást. Egy kultúra attól az, ami, hogy a többitől különbözik, csak önmagával azonos. Amennyiben megfogalmazzuk, annyiban meg is határozzuk magunkat! A kultúrát tehát a kollektív azonosság szubsztanciájának tekinthetjük, amelyben megkülönböztetett szerep jut a történetiségnek s az általa táplált közös emlékezetnek.

Hogy mit jelent a kultúra fogalma? A legszélesebb értelemben egy közösség vagy nemzet életmódjának az egészére utal és az irányadónak tekintett értékek és normák mellett a tárgyi-technikai örökséget éppúgy magában foglalja, mint a kialakult magatartási mintákat és szokásokat. E szociológiai megközelítés alapján a neves angol konzervatív író, T. S. Eliot például a következőket emelte ki nemzetének kultúrájáról a kultúra definiálásával foglalkozó művében: ide tartozik a nép „összes jellemző tevékenysége és érdeklődése, a Derby-nap, a Henley-regatta, Cowes, augusztus 12-e, a futballdöntő, a kutya-versenyek, a tivolijáték, a célbadobós játék, a wensleydale-i sajt, az apróra vágott főtt káposzta, az ecetes cékla, a tizenkilencedik századi gótikus katedrálisok, és Elgar zenéje.”(1)

A kultúrával foglalkozó antropológusok szerint minden emberi közösség rendelkezik azzal a képességgel, hogy "meg tudja alkotni" önmagát: a kultúra az a mód, ahogyan - az adott körülmények és lehetőségek között - az egyes csoportok vagy közösségek "megalkotják" magukat. Az etnicitás szempontjából azok a kulturális különbségek töltenek be kulcsszerepet, amelyek egy csoport határait jelölik ki. Az etnikai identitás kialakulásának és reprodukciójának

magyarázatára egy tekintélyes szociálintropológus, Fredrik Barth a következő - három, egymást átható szintből álló - modellt dolgozta ki.(2)

Mikroszinten az identitás alapjai alakulnak ki: az egyén, akinek önmagát az értékek és eszmék bonyolult kontextusában kell elhelyeznie, egyes szimbólumokat elfogad, másokat pedig visszautasít. Az emberek végső soron tehát a kulturális különbség szimbólumaival különböztetik meg magukat. A középső szintre Barth azokat a folyamatokat helyezte, amelyek tágabb közösségeket hoznak létre; ami itt zajlik, az tereli mederbe az identitás mikroszintű kifejeződéseit. Itt nyernek formát az etnicitás határai s ezek fenntartásában a közösség "központi és nagyra értékelt intézményei" töltenek be kulcsszerepet. Röviden: középszinten a modell azon folyamatokra irányítja a figyelmet, amelyek révén az emberek - nem utolsósorban a szűkös erőforrásokért és a közjavakért folytatott versengéssel - "az etnikai mobilizáció során kiválasztják magukat a többiek közül". A harmadik szint az állami politika makroszintje, az a szint, ahol a releváns ideológiákat megfogalmazzák s ahol "formális kritériumok alapján osztogatnak jogokat és emelnek tilalmakat". Az államapparátus rendelkezésére álló lehetőségek így kiegészülnek a szimbolikus hatalom eszközeivel is a politikai társadalomban való tagság és az etnikai tagság viszonyának szabályozásában. Nem csoda, hogy a politikai küzdelmek tétje oly sokszor épp maga a kultúra lesz. A "kulturhatalom" a hatalom egyetlen olyan formája, amely nem rejtí álarc mögé saját mivoltát - állapítja meg ezzel kapcsolatban találóan Molnár Tamás.(3)

Anthony Cohen gyakran idézett megfogalmazása szerint az etnicitás átpolitizált kultúra, az etnikai identitás pedig "átpolitizált kulturális identitás". Cohen hozzáfűzi, hogy a kultúrát három feltétel megléte esetén szokták szándékosan az identitás szolgálatába állítani: ha az emberek felismerik, hogy hátrányukra válik, ha mások figyelmen kívül hagyják kultúrájukat; ha megtapasztalják kultúrájuk marginalizálódását és ha tehetetlennek érzik magukat e folyamattal szemben.(4)

Ha ugyanis egy kultúrát semmibe vesznek, az óhatatlanul maga után vonja identitásának a tagadását is.

Egy másik neves szerző, Will Kymlicka arra hívja fel a figyelmet, hogy kulturális örökségünk határozza meg a rendelkezésünkre álló választási lehetőségek tartományát s a kultúra révén fogadjuk el azokat a szabályokat, "amelyek érdekesebbek arra, hogy szerintük éljünk". E megfontolások magyarázzák, hogy a konzervatívok számára a kulturális közösségben való tagság még a politikai közösségben való tagságnál is fontosabb.

Hogy egy konzervatív számára mit jelent a kultúra, arról így ír Molnár Tamás: "A kultúra...nem pusztán sajátos rendje egy közösség vagy korszak tevékenységének, hanem átölel mindent,

behatol a térbe, az időbe, a mentalitásba, az aspirációkba.

Lényegét tekintve a kultúra nem olyasvalami, amit meg lehet tapintani, mint egy görög szobrot, nem olyasvalami, amit hallani lehet, mint mondjuk egy Beethoven-szonátát; a kultúra egy bizonyos kor és társadalom összes megnyilvánulásának hierarchikus rendje, a legmagasabb szervező elv, amely átfogja az egész közösséget.”(5) A kultúrának a bevezetésben említett, pusztán deskriptív szociológiai fogalmával ellentétben Molnár meghatározásából bizonyos normatív tartalom is kicsendül: a kultúra lényege spirituális jellegében, a ”kultusszal” való kapcsolatában keresendő. Már Durkheim felismerte: minél jobban áthatja a vallás a kultúrát, annál jobban be tudja tölteni társadalomintegráló funkcióját. Nem hiányozhat a kultúrából a hierarchia rendező elve sem. A hierarchia iránti elvi igény párosul a magaskultúra iránti vonzódással; az utóbbiért érzett aggodalom magyarázza, hogy a kultúra területén a konzervatívok nem hajlandók a piac elsőbbségét elismerni. Joggal tételezik fel ugyanis, hogy ha mindent a piac mechanizmusára bíznanak, az a magaskultúra ellehetetlenüléséhez és a nemzeti kultúra elsatnyulásához vezetne. (Fűzzük hozzá: a magaskultúrával szembeállított tömegkultúra nem azonos a ”népi kultúrával; ahol az utóbbi eleven, ott általában még nem következett be a kultúra fentebb említett kettéhasadása. A (poszt)modern társadalmakban azonban a ”népi kultúra” már nem több egy érdekes színfoltnál, tényleges integráló funkciót nem tud betölteni.) A konzervatívok az oktatást sem kívánják pusztán utilitarista célok szolgálatába állítani: a szűken vett szakmai ismereteken túlmenően olyan általános értékek közvetítését is elengedhetetlennek tartják, amelyek a nemzeti kultúra alapjainak a megőrzéséhez szükségesek. Meggyőződésük, hogy a nemzet eszméjével a nemzeti kultúra révén lehetséges az azonosulás, ennek módja pedig az, hogy a nemzet fogalmát olyan jelentésekkel töltik meg, amelyekkel a nemzet tagjai könnyen identifikálódhatnak. A közösség kultúrája és identitása közti szoros kapcsolat parancsolóan írja tehát elő a konzervatívoknak a nemzeti kultúra védelmét. Kétségtelen tény viszont, hogy az ezredfordulóra ez a védelem egyre nehezebbé vált: a globalizáció folyamataival összefüggésben mindenütt markáns jelenséggé vált az etnikai és kulturális sokféleség. E helyzetre adott válaszként bontakozott ki a multikulturalizmus (”többkultúrájúság”) liberális fogantatású és szellemiségű, bár a XIX. századi liberalizmus egyén-központú szemléletével is szembeforduló politikája, azzal a bevallott céllal, hogy kollektív jogokat követeljen a különféle kritériumok alapján meghatározott kisebbségek számára. Ehhez persze gyökeresen át kellett értékelnit az etnikai és kulturális heterogenitásról való vélekedést, a ”saját” és az ”idegen” csoport határait, és mindezzel kapcsolatban a kultúra szerepét is. A multikulturalizmus által támasztott igények, az uniformizáló modernitással szemben kibontakozó posztmodern identitáspolitika követelményei a mai konzervativizmus számára is kihívást jelentenek, hiszen e bonyolult és összetett kérdésekre a

társadalomtudományi vizsgálódás szintjén nem lehet olyan leegyszerűsítő, a divatnak kritikátlanul behódoló vagy épp mindent helyből lesöprő, fekete-fehér alapú válaszokat adni, mint a tömegfogyasztásra szánt politikai sajtóban. Árnyalt és érvekkel alátámasztott értékelésre van szükség. Mielőtt azonban megvizsgálánánk, hogy milyen jogos fenntartásokat fogalmazhatnak meg a konzervatívok a multikulturalizmussal kapcsolatban, vegyük szemügyre, melyek is valójában ennek főbb elméleti előfeltevései és állításai.

A multikulturalizmus mint posztmodern reakció A multikulturalizmus tehát abból indul ki, hogy a késő modernitás korában a transznacionális folyamatok által mind jobban összefűzött társadalmakban a tradicionális nemzeti kultúrák pozíciói megrendültek s az így keletkező "vákuumba" a különböző törésvonalak mentén képződő kisebbségek nyomulnak be. A "többkultúráság" legalább két szinten értelmezhető: egyrészt leíró fogalomként, amely az erősödő etnikai és kulturális heterogenitást társadalmi valóságként, új realitásként regisztrálja, másrészt pedig normatív - "ideológiai" - szinten, megjelölve, hogy milyen teoretikus és gyakorlati következtetéseket kell levonni a sokféleség tényéből, milyen programokat kell kidolgozni erre való tekintettel. (Rögtön tegyük hozzá: a szakirodalomban és a publicisztikában egyaránt ebben a megközelítésben szokták tárgyalni a multikulturalizmust.) Ez az értelmezés tehát új normák, új megoldások kidolgozását követeli meg az etnikai és kulturális kisebbségek problémáinak a kezelésében, a hagyományos formájú nemzetállam gondjainak orvoslásában, hadat üzenve az egységes nemzeti kultúra gondolatának. A normatív multikulturalizmustól több szerző megkülönbözteti a "kritikai" multikulturalizmust, amely nem egyszerűen többség és kisebbség viszonyának gyökeres újraértelmezésére és átrendezésére törekszik, hanem arra, hogy a többségi és kisebbségi kultúrák ötvözéséből egy új, közös kultúrát hozzanak létre.(6) A multikulturalizmus azt állítja, hogy egyetlen kultúrának sem lehet előjoga a többiekkel szemben, sőt, a sokféleség, a heterogenitás nemcsak eltűrendő, hanem kifejezetten bátorítandó is. Abból a rokonszenvesnek látszó, de annál több visszaélésre lehetőséget kínáló álláspontból indul tehát ki, hogy minden kultúra egyformán jó és értékes, minden kulturális szokás egyformán érvényes és tiszteletben tartandó. Ebből az is adódik, hogy egyik életstílust sem nevezhetjük jobbnak vagy értékesebbnek másoknál. Mindenkinek jogában áll azonosulni az általa választott kultúrával, mégpedig anélkül, hogy ezért bármilyen tekintetben is hátrányos helyzetbe kerülne. Sőt! A multikulturalisták szerint a különbségeket nem elég elismerni, hanem be is kell építeni a fennálló társadalmi szerkezetbe, ami az intézményi struktúrák átalakítását is szükségessé teszi, megkönnyítendő a választott kulturális mintával való azonosulást. Tömören összefoglalva: a multikulturalizmus szerint a késő modernitás társadalmainak politikai pluralizmusát ki kell egészíteni jogi eszközökkel garantált kulturális pluralizmussal.(7) E követelmény egyébként összhangban is áll a mai civil társadalmak

azon uralkodó ideológiájával, amely lehetőleg mindent "plurálissá" kíván tenni.

Mindennek a fényében levonható az a konklúzió, hogy a multikulturalizmus eszméit nagyfokú relativizmus hatja át, arra az indoklásra támaszkodva, hogy a különféle kultúrák értékelésére és összehasonlítására nem létezik egységes mérce. E relativizmusra vezethető vissza az a sajátos tolerancia-igény is, amely a multikulturalisták programjának egyik alappilléret alkotja. S ennek kapcsán hangsúlyoznunk kell egy igen lényeges mozzanatot: a multikulturalizmusnak nemcsak a különféle tradíciókat ápoló nemzeti-etnikai kisebbségek számára van üzenete, hanem mindazon társadalmi szereplők számára is, akik valamilyen értelemben kisebbségként határozzák meg magukat, mint például a szexuális orientációjukat tekintve kisebbségek vagy az "alternatív" életstílusok követői.

Sőt! A "címzettek" körébe tartoznak a feminista nőmozgalmak is, amelyek a "gyengébb" nem hátrányosnak minősített helyzetére hivatkoznak. E megközelítés híveinek többsége a nemi identitás kialakulását, a férfi és a női szerepek elkülönülését olyan kultúraspecifikus társadalmi minták hatásával magyarázza, amelyek mechanizmusuk tekintetében erős hasonlóságot mutatnak az etnikai identitások létrejöttének folyamatával. A nyugati feministák például azt állítják, hogy a test maga is "kulturális produktum" és érveikben Foucault-ra utalnak, aki szerint a testeknek valójában nincs is nemük azon társadalmi diskurzusok nélkül, amelyek szexuálisan megjelölik őket. E szemléletet nevezik a multikulturalizmus szakirodalmában "konstruktivizmusnak"; ez - az "esszencializmussal" szembeállítva - azt tartja, hogy a természetesnek vélt különbségek ténylegesen csak erősen korlátozott időbeli érvényességgel rendelkező képződmények, "konstrukciók".

A fentiekből is kitűnik, a multikulturalisták valamennyien hajlamosak arra, hogy épp a különbségeket - a "másságot" - helyezték a középpontba, mégha a különbözős okairól (természetes vagy társadalmi tényezők) meg is oszlik a véleményük. E "különbségelvű" megközelítés nyilvánvaló, esetenként képtelen túlzásai még liberális szerzők körében is éles bírálatot váltottak ki. Csak egy véleményt idézve, Todd Gitlinét: "A hagyományos baloldal a marginális csoportok gyakran kannibalisztikus, a másság változatait romantizáló laza tömörülésévé degenerálódott. Az érdekcsoportoknak ebben az újdonsült pluralizmusában az identitáspolitika bevásárlóközpontja a kisebbség erényeiből fétiseket gyárt, ami végső soron nemcsak az intellektus szempontjából hat nevetségesen, de politiailag is öngyilkos tett. Eredménye az olyan elfogultság, amelynek következtében bárki jogosan szentelheti minden érdeklődését a különbségnek a hasonlóság figyelembe vétele nélkül. Az érdekcsoporttal való azonosulás az első és utolsó szó, amely megnyitja és bezárja a szellemi kíváncsiság kapuját. Amint kijelentem, hogy fekete, spanyol-amerikai, nő, homoszexuális vagyok, nincs többé szükségem

arra, hogy megfogalmazzam a véleményemet...”(8) A radikális ”biofeminizmus” egészen odáig megy, hogy azt állítja, a két nem között oly mélyek a különbségek, hogy egymást nem is érthetik meg, így nő csak nővel vállalhat identitást. (Ebből pedig objektíve következik, hogy a férfiakban ellenfelet kell látni.) A szélsőséges multikulturalista mozgalmak így esetenként valósággal önkéntes ”apartheidbe” zárják magukat, a saját kultúrájukat másokéval ”inkompatibilisnek” minősítve. Ennek során minden fajta ”másság” kialakítja a maga ”minidiskurzusát” - s ezzel gyakorlatilag meg is szakítja a többiekkel való párbeszédet.

Milyen igényeket támaszt a multikulturalizmus a demokráciákkal és általában a politika szférájával szemben? Saját állításuk szerint a multikulturalisták a kultúra és a politikai rendszer közötti kapcsolatokat olyan új alapra kívánják helyezni, amely összhangban áll a posztmodern társadalmak markáns kulturális töredezettségével és sokféleségével. E gondolkodásmód egyik elkötelezett híve, Terence Turner azt hangsúlyozza, a multikulturalizmus változásokat sürgető mozgalom, s ”olyan fogalmi keretet jelent, melynek segítségével megkérdőjelezhető az uralkodó etnikai csoport (vagy az uralkodó osztály, mely legtöbbször szinte kizárólag az uralkodó etnikai csoportból áll) kulturális hegemoniája.(9) Ahogy ebből is kitűnik, a multikulturalizmus a kultúrában nem önmagában vett célt lát, hanem eszközt, mégpedig arra, hogy megpróbálja megvalósítani a társadalmi egyenlőség általa kívánatosnak tartott formáját. A multikulturalisták többsége meg van győződve arról, hogy a kultúra elit formái a politikai és társadalmi elitek hegemoniájának a megőrzését szolgálják, ezért ellenzik a magaskultúra és a tömegkultúra hagyományos elválasztását - szerintük ez csak a kisebbségi csoportok kultúrájának a marginalizálását és háttérbe szorítását segíti.

Joseph Raz szerint a liberális demokráciák háromféleképpen válaszoltak a kulturális heterogenizáció kihívására. Az első reakció a tolerancia biztosítása volt; ennek alapján mindaddig lehetővé teszik a kisebbségek életmódját, amíg az nem ütközik össze a többség kultúrájával. Többet jelent ennél a második választípus, a meg nem különböztetéshez való jog, amely kimondja bármilyen társadalmi diszkrimináció tilalmát és a hangsúlyt elsősorban az individuális jogokra helyezi. A multikulturalizmus elfogadása és bevezetése Raz szerint a heterogenizáció folyamatára adott válasz harmadik formája, amely abban különbözik a meg nem különböztetés politikájától, hogy szakít annak egyoldalúan individualista orientációjával és a kollektív jogok kategóriáiban gondolkodik. Innen kiindulva a multikulturalizmus azt a politikai követelményt támasztja az állammal szemben, hogy többé ne legyen szó kisebbségekről és többségekről: a politikai közösség különböző csoportokból áll és az államapparátus egyiknek sem lehet a tulajdona. A multikulturális társadalmaknak új képet kell kialakítaniuk magukról: egyik csoport sem gondolhatja azt, hogy mások az ő türelmétől függenek - hangsúlyozza Raz.(10) Más nézőpontból közelítve ugyanezt: a

posztmodern kor liberálisai az állam feladatát abban látják, hogy a lehető legnagyobb mértékben bontsa le az identitás-választás szabadságának társadalmi és kulturális korlátait. Ehhez pedig arra is szükség van, hogy az "idegenség" és a "marginalitás" fogalmai alapvetően új értelmezést kapjanak, megnyitva az utat a "határidentitások" és a kulturális "hibridizáció" előtt.

A multikulturalizmus: dogmatizált relativizmus Milyen álláspontra helyezkedhetnek tehát a konzervatív eszmékkel rokonszenvezők a multikulturalizmus téziseivel és igényeivel kapcsolatban? Mutatkozik-e valamiben egyetértés és melyek a leglényegesebb fenntartások? E kérdések jogosak, hiszen eredendően szépnek látszik a gondolat: elismerni más kultúrák érvényességét és szakítani a merev etnocentrizmussal.

Induljunk ki abból, hogy egy lényeges elvi kérdésben nincs érdemi vita: a konzervatívok is elismerik, hogy minden kultúra egyedi és potenciálisan értékek hordozója. Sőt! A tradíciókkal hitelesített kultúráknak ők még nagyobb funkcionális szerepet tulajdonítanak, mint a liberális gondolkodás. Az egyes kulturális értékek megítélésében viszont már annál jelentősebbek az eltérések - s így a végső következtetések is. Ahogy már volt róla szó, a multikulturalizmus egyenlő értékűnek tekint minden kulturális szokást, a zsidó-keresztény morális örökség elveit valló konzervatívok viszont nyíltan kimondják: nem minden "érték" egyformán értékes, mint ahogy az egyes kultúráknak az emberiség fejlődéséhez való hozzájárulása sem szükségszerűen azonos mértékű. Egy markáns állásfoglalást idézve: "Annak a követelésnek még van értelme, hogy minden kultúrához az értékét előre feltételezve közelítsünk. De azt már értelmetlen lenne megkövetelni, hogy minden kultúrának joga legyen ahhoz, hogy tanulmányozása során arra az eredményre jussunk, hogy nagyon értékes vagy hogy ugyanolyan értékes, mint a többi."(11) De nemcsak az egyes kultúrák önmagukban vett és szubjektív alapról kétségtelenül nehezen minősíthető értékeiről van szó, hanem konkrét társadalmi és politikai kontextusokról is. A multikulturalizmus azt az igényt támasztja, hogy egy politikai közösség ne kötelezze el magát egyetlen kulturális hagyomány mellett sem, mert az megsértené a kultúrák egyenlőségének az elvét. E követelés viszont szemben áll a konzervatívoknak azzal a felfogásával, amely a nemzeti kultúrára vezeti vissza a politikai intézmények legitimitációjának az alapját. Ha a nemzeti önmeghatározás szubsztanciájának tekintjük a kultúrát, szükségszerűen adódik az "egy nemzet - egy kultúra" megfeleltetés. Félreértés ne essék: a konzervatívok nem ragaszkodnak ahhoz, hogy a nemzetállamok kultúrája teljesen homogenizált legyen, hiszen sohasem azonosultak a nemzetet abszolutizáló nacionalisták világszemléletével. Készséggel elismerik minden (valódi) kultúra létjogosultságát politikai közösségük keretén belül, de abban nem lesznek partnerek, hogy a multikulturalizmus jegyében a többségi nemzet tagjait megfosszák az összetartozásuk alapjául szolgáló kultúrától! Úgy látszik ugyanis, hogy gyakran ez is a célok között szerepel...

Semmiképpen sem támogatják tehát azokat az erőfeszítéseket, amelyek az állam tudatos "nemzetietlenítésére" irányulnak, megtiltva a nemzeti kultúra kiemelt támogatását. Elméletileg ugyan elképzelhető állam és nemzet elválasztása (a történelem produkált is ilyen helyzeteket és a szupranacionális integráció a jövőben ismét kikényszerítheti ezt), a konzervatívok azonban nem fogják siettetni a nemzetállam dekonstrukcióját. Az ő szemükben ez a folyamat nem kívánatos: a nemzetállam pontosan azért szerencsés képződmény, mert a politikát és az alapját jelentő kultúrát szerves módon tudja összekapcsolni. Megjósolhatatlanul hosszú időre van még ahhoz szükség, hogy a nemzetállamnál szélesebb politikai keret hasonló erejű identitás-alapot tudjon teremteni magának.

A nemzeti kultúrák persze a multikulturalizmust életre hívó posztmodern kor előtt sem voltak teljesen egységesek, mint ahogy a nemzeti identitás sem rendelte maga alá a különbözőség összes formáját. De ez nem is volt baj, erre nem is volt szükség. Amihez mindig is ragaszkodott a konzervatív társadalomszemlélet, az a fejlődés szerves jellegének és nemzeti kereteinek a megtartása és a közösség integráltságának a megőrzése. A multikulturalizmus viszont a "főárammal" szembeni különbségek hangsúlyozott előtérbe állításával, az eltérések látványos demonstrálásával a társadalmat megosztó, dezintegráló tényezőket erősíti. A konzervatívok meggyőződése szerint a közösségi kohézió igénye jogosan emel korlátokat a választás szabadsága elé és jogosan szab bizonyos határokat a sokféleség tudatos kiterjesztésének, noha, ismételjük, ők nem tartanak igényt a teljes kulturális egyöntetűsége. Emlékezzünk például arra, hogy Magyarországon a konzervatívok már a XIX.században is megértőbbnek bizonyultak a nemzeti kisebbségek törekvései iránt, mint a liberálisok!

Ez persze nem véletlenül történt így. A klasszikus individualisztikus liberalizmussal ellentétben a konzervativizmusnak nem okoz gondot a testületi és kollektív jogok fogalmának az elfogadása, nincs tehát szüksége a multikulturalizmus új elveire sem ahhoz, hogy méltányosan kezelje a saját értékrendje szerint is méltánylandó etnikai igényeket. (Van Dyke arra is figyelmeztet, hogy az individualista liberalizmus kifejezetten romboló hatású "a többségi vagy domináns kultúrán kívül álló kultúrákra".[12]) Bátran megfogalmazható: a konzervatívoknak nem áll az érdekükben, hogy megkívánják a kisebbségek asszimilációját, noha a korábbi évtizedekben néhányan közülük is így foglaltak állást. Inkább arra kell törekedniük, hogy - nem mondva le a politikai integrációról - minden etnikum kultúrája megőrizhesse sajátos tradicionális vonásait, anélkül, hogy azok valami nehezen jellemezhető, eredeti jellegüket elvesztő keverékben vegyüljenek össze. Amit tehát mindenképp el kell kerülni, az a multikulturális diskurzus által gyakran felmagasztalt "hibridizáció", vagyis az identitás nélküli ("multiidentitású", azaz többnyire semmilyen határozott azonosságtudattal sem rendelkező) személyek típusának dominánssá válása. Ezt annál is

indokoltabb hangsúlyozni, mert a "hibrid" bizonyos értelemben a multikulturális társadalom ideálját jelenti, az identitásválasztás szabadságának és a tradicionális kötöttségek hiányának a szimbólumát.

A konzervatívoknak fel kell lépniük minden olyan próbálkozás ellen, hogy a kisebbségi kultúrákat "kijátsszák" a nemzeti kultúrával szemben. Erre pedig meglehetősen gyakran történik kísérlet a "többkultúrájúság" nevében. Az új szemléletet remekül érzékelteti a legtekintélyesebb brit konzervatív folyóirat, a Salisbury Review egyik cikkének szerzője, aki azt írja, hogy a multikulturalizmus elveinek abszolutizálása nyomán lassan az anglikán egyház vagy épp a Munkáspárt tagjai is egy külön etnikum tagjaiként határozhatják meg magukat. A bevándorlók által használt, grammatikai hibáktól hemzseggő keverék-angolt a multikulturalizmus szóvivői "ugyanolyan értékűnek" tekintik, mint az oxfordi angolt.(13) A kultúra mintha eltűnne a "multi" mellől...A szubjektív szándékok és az objektív következmények egyébként igen könnyen ellentmondásba kerülhetnek egymással: a politikai eszközökkel támogatott, sőt esetenként kikényszerített "eticizálás" révén a multikulturalisták épp ahhoz járulnak hozzá, amit tulajdonképpen meghaladni szeretnének: az identitás-kategóriák megmerevítéséhez és a szegregációs tendenciák felerősödéséhez.

Még távolabb áll a konzervatív gondolkodástól a mesterségesen gerjesztett és gyakran agresszív formákat öltő, "fundamentalista" másság-kultusz helyeslése. Annál is inkább így van ez, mert az ennek égíse alatt kibontakozott szubkultúrák egy része nemcsak a szociális kohéziót fenyegeti, hanem a konzervatívok által vallott morális értékeket is sérti.(14) (A radikális feministák álláspontja például aligha egyeztethető össze a nemek kapcsolatáról és a család szerepéről vallott konzervatív felfogással...) A kultúra "hegemónikusnak" minősített fogalmainak a bírálataival és a mindenben megtalálni vélt "Európa-centrizmus" elleni fellépéssel a multikulturalisták a magaskultúra helyére többnyire csak silány pseudo-kultúrát tudnak állítani. A multikulturalizmus álláspontja mögött valójában nem egyszerűen az értékek fennen hirdetett pluralizmusa, hanem egy csaknem teljes érték-relativizmus húzódik meg, de facto annak az igénynek a megfogalmazásával, hogy a posztmodern korban egyetemes érvényű magatartásszabályozó elvként funkcionáljon az értékek relativitása. A partikularitás ilyen értelemben vett univerzalizálása konzervatív szempontból természetesen nem fogadható el! Ellenkezőleg, a közösségükért felelősséget érző konzervatívoknak az értékek eróziójának a feltartóztatására és a posztmodern szubjektumok töredezett és instabil identitásának a megerősítésére kell törekedniük. A multikulturalizmus legitimációjaként szolgáló érték-relativizmus végeredményben a liberális társadalom azon meggyőződéséből vezethető le, hogy egyetlen politikai közösség sem szólhat bele abba, miként vélekednek tagjai az élet értelméről, a "jó élet" fogalmáról. Az állam eszerint

egyetlen konkrét elképzelést vagy álláspontot sem támogathat hivatalosan; a liberálisok jó társadalma csak a jogok olyan keretét biztosítja, amelyen belül az emberek szabadon követhetik egyéni céljaikat. Ahogy a modern liberalizmus egyik legnevesebb teoretikusa, Dworkin kifejtette: a társadalmat csak egy procedurális jellegű szemlélet integrálhatja: mindenkit - és minden értékrendet - teljesen egyenlő megbecsülésben kell részesíteni, a kultúrák és életformák megítélésében tehát semlegesnek kell maradni. Az erények hierarchiájában a tolerancia a csúcsra került, míg az, ha saját morális vagy kulturális normáink alapján ítélnénk, főbenjáró véteknek számít. Ízlésekről nem érdemes vitatkozni, vallották az ókori rómaiak, de a multikulturalizmus bővületében már erkölcsi kérdésekben sem lehet állást foglalni. A tolerancia egyébként kétségkívül megbecsülendő erénye a XX.század végére azzá a meggyőződésé torzult, hogy nem is létezhet olyan szilárd alap, amelyről érvényes etikai ítéleteket lehet megfogalmazni. Így tehát már nincs vita arról, hogy ez vagy az jó-e vagy rossz-e, mert megkérdőjelezhetetlen dogmává vált, hogy nincs jó és nincs rossz. A XVIII. századi "felvilágosodástól" eljutottunk a totális nihilizmusig.

A konzervatív felfogás viszont épp azt mondhatja, hogy alapvető erkölcsi és elvi ügyekben egyetlen közösség sem maradhat közömbös.

Vannak ugyanis olyan értékek, amelyek tiszteletben tartása nélkül egyetlen társadalom sem kerülheti el a szellemi és lelki deformálódást; ezeknek a természetete követeli meg, hogy valamennyien törekedjünk rájuk. Tegyük mindehhez hozzá: a liberalizmusnak az az igénye, miszerint nem szabad állást foglalni jó és rossz kérdéseiben, valójában csak látszólagos semlegességet takar, hiszen - burkolt formákban - a liberalizmus mindenkire megpróbálja rákényszeríteni saját értékrendjét.

Globalizáció és kultúra Kétségtelenül elmondható, hogy korunk kultúráját - Molnár Tamás kifejezésével - "a baloldal jegyzi" s ehhez nagymértékben hozzájárul a konzervatívizmus viszonylag gyenge pozíciója. A jobboldal világszerte elhanyagolja az eszmék világát, miközben ellenlábasai mindent megtesznek felfogásuk érvényre juttatása érdekében. A "haladó" értelmiség falanxai stratégiai hídfőállást találtak a multikulturalizmus eszméjében, amelyben rokonszenves gondolatokat és méltányolható igényeket elegyítettek szélsőséges relativizmustól ihletett és a nemzeti értékeket támadó követelésekkel. Ebben az új kontextusban a "kultúra" címkéje szinte bármire rákerülhet, ami alkalmas a tradicionális értékek lejáratására. A "politikai korrektségnek" a baloldali értelmiség által kialakított szabályai nem a multikulturalisták, hanem a konzervatívok mozgásterét hivatottak szűkíteni: a bírálókat mindig csak azoknak szól, akik szóvá merik tenni a kultúra fogalmával való visszaéléseket.

Mindebből természetesen nem következik, hogy a multikulturalizmus által napirendre tűzött

kérdéseket és a megoldásukra kidolgozott javaslatokat a konzervatívoknak ne kellene figyelmesen tanulmányozniuk: a sokféleség kihívásával szembe kell nézniük.

Egészen biztosan nem véletlenül talált oly széles és azonnali nemzetközi visszhangra Samuel Huntington társadalomtudományi "bestsellerré" vált műve a civilizációk összecsapásáról; jóslatát, amely szerint a XXI. század meghatározó konfliktusait épp a kulturális tényezőkre lehet majd visszavezetni, igen sok minden látszik alátámasztani.⁽¹⁵⁾ A "posztmodernizálódó" és a legkülönbözőbb közösségeket "egyidejűsítő" világban a kultúra szerepe egészen sajátos tényezőknél köszönhetően és különleges mértékben értékelődik fel.

A konzervatív álláspont kialakítása során érdemes talán abból kiindulni, hogy a kultúrák egyediségét fenyegető globalizációs folyamatok nyomásának a nemzet tud a legjobban ellenállni, a nemzeti kultúrákat ezért feltétlenül védeni kell. Gyengítésük - bármilyen szándékból történjen is - a "planetáris Leviatán" útját egyengeti. A nemzeti eszme és kultúra ellen intézett támadásaival a multikulturalizmus, amely pedig a sokféleség tiszteletét írja zászlajára, paradox módon az uniformizálódás akaratlan (?) eszközévé válik. A globalizációban érdekelt csoportok a multikulturalizmus felkarolását kiegészítik a nagyobb társadalmi egyenlőség és a globális jólét ködbe vesző ígéreteivel, amiért viszont a szubkulturáknál számukra jóval veszélyesebb nemzeti szintű kultúrákról való lemondást kérik. A konzervatívok azonban elveik feladása nélkül ebbe az alkuba seholy sem mehetnek bele.

Jegyzetek:

1. Eliot, T.S.: Notes Towards the Definiton of Culture, Faber and Faber, London, 1948, 51.
2. Barth, F.: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében, Régió, 1996, 7/1, 3-24.
3. Molnár, T.: A hatalom két arca: politikum és szentség, Európa Kiadó, Budapest, 1992, 264.
4. Cohen, A.P.: A kultúra mint identitás egy antropológus szemével, in: Multikulturalizmus, szerk. Feischmidt Margit, Osiris, Budapest, 1997, 103.
5. Molnár, T.: Az Egyház, évszázadok zarándoka, Szent István Társulat, Budapest, 1997, 207.
6. V.ö. Feischmidt, M.: Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa, in: Multikulturalizmus...7-29.
7. Jól tanulmányozható a multikulturalizmus gyakorlata egy olyan klasszikus bevándorló-országban, mint Ausztrália. V.ö.: Egedy, G: Ausztrália története, Aula, Budapest, 2000, ld.

különösen a III.

rész V. és VII. fejezeteit.

8. Gitlint idézi: Turner, T.: Az antropológia és a multikulturalizmus, in: Multikulturalizmus...112-113.

9. Turner, T.: i.m. 110.

10. Raz, J.: Multikulturalizmus - liberális szempontból, in: Multikulturalizmus...176.

11. Taylor, Ch.: Az elismerés politikája, in: Multikulturalizmus...149.

12. Van Dyke, V.: The Individual, the State and Ethnic Communities in Political Theory, World Politics, April 1977 (XXIX, No.3.) 365.

13. Ld. részletesebben: Honeyford, R.: Education and Race, The Salisbury Review, Winter 1984, No.2.

14. V.ö. Czakó, G.: Másság-mágia, in: Mi a helyzet? IGEN Katolikus Kulturális Egyesület, Budapest, 1995.

15. Ld. Huntington, S. P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa, Budapest, 1999.